

EFSANELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAYCAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

Saim SAKAOĞLU*
Kadriye TÜRKAN**

Öz: Sözlü geleneğe destan, efsane ve masallarda sık sık rastlanan bir motif olarak taş kesilme, insan hayvan, bitki veya esyanın taşa dönüşmesidir. Motif, Türkiye’de olduğu kadar Türkiye dışındaki Türkler arasında da son derece yaygındır. Her Türk boyunda bu motifle karşılaşmak mümkündür. Anlatmalarda taşa dönüşmenin pek çok nedeni vardır. Taş kesilme motifi efsanelerde müstakil bir başlık olarak ele alınacak kadar yaygın bir motiftir. Masallarda ise efsanelerden farklı nedenlerle ve daha çok kademeli taş kesilmeler gözlenmektedir. Masal kahramanları sibirbaz, cadı gibi olağüstü ve tılsımlı varlıklar tarafından taşa çevrilirler. Ayrıca masal kahramanları cezalandırma amacı taşımyorsa mutlaka eski şekillerine geri dönerler. Masal dünyasında daha çok insanlar tek veya toplu halde taş kesilirler. Yine masal kahramanlarının yanında bulunan hayvanlar da onlarla birlikte taşa dönüşmektedirler.

Çalışmada, Batı Türklerinden Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasından derlenen masallarda tespit edilen taş kesilme motifi üzerinde durularak kimlerin, nasıl ve niçin taş kesildiği ilgili örnekler vasıtasıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: masal, motif, şekil değiştirme, taş kesilme, Anadolu, Azerbaycan
*The Reflections of the Petrification Motif Extending from Legends to
Folktales on Azerbaijan and Anatolian Tales*

Abstract: In the oral tradition, petrification as a motif frequently encountered in epics, legends and folktales, is the transformation of people, animals, plants or goods into stone. Motif is extremely common in Turkey as well as the Turks outside Turkey. It is possible to encounter this motif in every Turkish tribe. There are many reasons of transformation into stone in narratives. Petrification motif is the one that is common enough to be discussed as an independent title in legends. In the folktales, petrification is observed due to different reasons than the legends and rather gradually. The legendary characters are turned into stone by extraordinary and magic beings like magicians and witches. In addition, if there is no purpose of punishment, the legendary characters surely turn into their original form. In the folktale land, mostly people are petrified singly or collectively. Again, the animals as well as the legendary characters also petrified together with them

In this study, the petrification motif determined in folktales compiled from Western Turks, Azerbaijan and Anatolia geography will be discussed and petrification of whom, how and the reason why will be evaluated through relevant examples.

Keywords: folktale, motif, transformation, petrification, Anatolia, Azerbaijan

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, Konya/TÜRKİYE. E-posta: saimsakaoglu@hotmail.com

** Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. E-posta: kturkan@mehmetakif.edu.tr ORCID No: 0000-0002- 0383-1964

I. Giriş

Taş, insanlık tarihinin başlangıcından beri son derece önemli bir unsurdur. Sığınma ve savunma işlevinin yanında, ilkel topluluklarda taşta atfedilen kutsiyetin altında taşta var olduğu düşünülen kudret ve kuvvet yatmaktadır. İçinde bulundurduğuna inanılan bu güçten dolayı taş, büyü yaparken kullanılan, uğur ya da şans getirsin diye insanların yanlarında taşıdıkları nesnedir (Tanyu 1987: 8). M. Eliade (2003: 222) kaya ya da taşın, kutsal oluşunun kendi varlığıyla ilgili olmadığını, bir şeye ya da yere bağlı olarak ortaya çıktığını, bir şeyi temsil ettiği veya canlandırdığı için saygı gördüğünü söylemektedir.

Nitekim Altay Türklerinin yaratılış efsanelerinde taş, yeryüzünün yaratılmasında önemli bir işleve sahiptir. J. P. Roux, “bengü” sıfatı üzerinde durarak bunun Kırgızlarla, Yenisey’de Türkçe konuşan diğer halklarda kaya, taş ve mezara dikilen taştan balballarla ilişkisine bağlar. Mezar taşının, adma dikildiği kişinin anısının canlı tutulmasına hizmet ettiğini belirtir (Roux 2002: 147-148). Türklere ait ilk yazılı belgelerden olan *Orhun Yazıtları* taş üzerine yazılmış ve bugüne taş üzerinden ulaşmış; Türk tarihinin, kültür ve medeniyetinin önemli eserleridir. Bunların dışında Yakutların “at, inek, ayı veya kurt” gibi hayvanların içinde olduğunu varsaydıkları, yağmur, kar veya dolu yağdırmaya yarayan “yada taşı”, Türk kam veya komutanlarının elinde bulunduğu inanılan olağanüstü özelliklere sahip, sihirli bir taştır.

Taşın, ağrı ve hastalığın kendisine geçirilmesi veya bırakılması ile şifa fonksiyonu yanında, kısır kadınların da taşta çocuk istemek için müracaat ettikleri bilinmektedir.

Türk mitolojisi çerçevesinde önemli inanışlardan biri olan taşlarla ilgili inanmalar ve bunu bağlı olarak gelişen taş kültü, aynı yoğunlukla destan, masal, efsane gibi halk yaratmalarına da sirayet etmiştir. “Kutsallığına inanılan, hakkında efsaneler anlatılan bazı taşlarla ilgili uygulamalardan taşı ziyaret; çevresinde dolanma, taşta el sürme, vücuda sürtme, taşı öpme, üstte taşıma, evde saklama, yerinden alıp belli bir süre sonra alındığı yere bırakma vb. biçiminde yapılmaktadır” (Yardımcı 2008: 5).

Yaygın bir efsane motifi olarak masalarda da karşılaşılan “taş kesilme” motifi¹, efsaneler için daha çok zor durumda olanları bu yolla kurtarma amacı taşıyan ve geri dönüşün mümkün olmadığı bir değişimdir. Masal motifi olarak taş kesilme, efsanelerin dışında farklı sebeplerle müracaat edilen bir motif olarak sıkça karşılaşılan bir dönüşümdür. Bunda masalın efsanelerden daha hacimli dolayısıyla daha çok motife yer veren yapısı ve günlük hayatla ilgili olması etkili olmuştur.

S. Thompson tarafından hazırlanan *Motif Indeks*’te; “taş kesilme” motifi D Magic (sihir) başlığı altında, D200-D299 “İnsanın Nesneye Dönüşümü” alt başlığında D231. “İnsanın taşta dönüşümü” ve “Hayvanın nesneye, taşta dönüşümü” D420-429 şeklinde yer alır. Türk masalarında taş kesilme ise W. Eberhard- P. N. Boratav’ın *Typen Türkischer Volksmarchen* adlı indeksinde “Motivindex” bölümünde “Versteinerung” (Eberhard-Boratav 1953: 499-500) maddesindedir.

Çalışmada, Batı ya da Oğuz grubu diye isimlendirilen Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasından derlenen masalarda taş kesilme motifi; efsanelerde mevcut taş kesilme motifi göz önünde bulundurularak kim ya da kimlerin taş kesildiği, taş kesilmenin ne

¹ *Standart Dictionary of Folklore*’da taş kesilme, “Çok eskiden insanların taşta dönüşmesi hakkında anlatılan hikâyelerdir” (1972: 860) şeklinde tanımlanır.

şekilde ve nasıl gerçekleştiği dikkate alınarak ve alt başlıklara ayrılarak tespit edilen örnekler çerçevesinde incelenecektir.

Şekil Değiştirme- Taş Kesilme

Şekil değiştirme (transformation), don değiştirme veya donuna girme, eski din ve inanç sistemlerinden edebiyata; destan, masal, efsane gibi halk anlatmalarına geçen bir motiftir. J. P. Roux şekil değiştirmenin, Türklerin kutsiyet anlayışının bir parçası olduğu ve şekil değiştirmeyi sağlayan unsurlar arasında ayinde giyilen giysilerin, önemli yer tuttuğu üzerinde durur (Yüce 1993: 121). Birçok araştırmacıya göre destan, masal, efsane ve menkıbelerde karşılaşılan şekil değiştirme motifi, insanın bilinçaltında ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların göstergesidir. “Eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Ayrı görünseler de, neville arasında esasta yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir; bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekilleri geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler” (Ocak 2003: 206).

Şekil değiştirme² anlatmalarda çoğunlukla Tanrı gibi üstün bir güç ya da sihirbaz, cadı gibi olağanüstü varlıklar tarafından, iyiliğin mükâfatı veya kötülüğün cezası olarak görülen bir eylemdir. Bu dönüşümler, taş kesilme gibi kademeli şekilde gerçekleşebilir veya şekil değiştirme dua, efsun, tokat, sopa, vb. bir hareketin sonucu olarak gözlenebilir. Efsanelerde karşılaşılan şekil değiştirme³, masal ve destanlardaki ile aynı değildir. Efsanelerin inanç ve inandırma yönü dikkate alınarak eğitime ve terbiye etme amacı da güdüldüğünden kalıcı şekil değiştirmeler ortaya çıkar. “Taş kesilme motifi dış Türkler arasında da çok yaygındır. Her Türk boyunda bu motifle karşılaşmak mümkündür. Taş kesilme Müslüman olan Türk boylarında genellikle dua neticesinde gerçekleşir. Müslüman olmayanlarda ise dua söz konusu değildir. Sadece bazı efsanelerde taş kesilmeyi dilemek vardır. Kahramanlar kendiliklerinden taş dönerler” (Ergun 1997: 176). Masal ve destanlarda ise sihir ve büyüye dayalı, geçici şekil değiştirmeler mevcuttur.

Masal dünyasında insan, hayvan, bitki ve eşya olmak üzere her şey birbirine dönüşebilir. Hatta zincirleme şekilde cereyan eden değişimlere de rastlanır. Bu bağlamda taş kesilme, şekil değiştirme motifine bağlı olarak ortaya çıkan bir dönüşümdür. Taş kesilme sadece insana özgü bir dönüşüm değildir. Hayvan, bitki gibi canlılarla olağanüstü varlıkların ve eşyanın da taş kesildiği gözlenmektedir. Ancak bu dönüşümler tam bir şekil değiştirme olarak nitelenemez. “Taş kesilmede görülen değişme, menşe efsanelerinde görüldüğü gibi, her zaman için tam bir şekil değişikliği değildir. Et ve kemikten meydana gelen çobanın aynı şekli muhafaza ederek taş kesilmesi gerçek bir değişiklik sayılmayabilir. Zira ilk ve son şekil arasında, onları meydana getiren maddeler yönünden bir değişme söz konusudur; şekil yönünden ise böyle bir şeyden bahsedilememektedir” (Sakaoğlu 1980: 32). İnsanın veya hayvanın olduğu gibi yani şeklini muhafaza ederek taş kesilmesi, “küçük şekil değiştirme” (Sakaoğlu 1992: 99) olarak isimlendirilebilir.

² Bkz. (Eliade 1999; Ergun 1997; Ocak 2003; Ögel 2002; Roux 2005; Sakaoğlu 1980; Yüce 1993).

³ Efsanelerde şekil değiştirme için bkz. (Ergun 1997; Sakaoğlu 1980).

Azerbaycan ve Anadolu Masallarında Taş Kesilme

1- Efsane benzeri taş kesilme

Taş kesilme, efsanelerde sık görülen motiflerden biridir. Efsanelerden taş kesilme biçimlerinden biri kahramanın, “taş ya da kuş olmak” şeklindeki ikili dileği sonucu ortaya çıkar.

Yusufçuk (Alptekin 2002: 465-466) adlı anlatma Yusufçuk kuşu nasıl ortaya çıkmıştır, üzerine kurulu kökene dair bir efsanenin masallaşmış biçimidir. Babaları tarafından dağa terk edilen iki kardeşten Yusuf, bir öküzü döndürür ve ablası ile eve dönemeyeceklerine kanaat getirince “Dilek dilemişler, öküz bir gara daş olmuş, gız da uçar guş olmuş. Şimdi ağaçlarda Yusufçuk diye bir guş öter ya, Yusuf diye öter gardaşını arar” (Alptekin 2002: 466) ifadesi ile Yusufçuk kuşunun nasıl ortaya çıktığı aktarılır. “Efsane dünyasının en yaygın motiflerinden olan şekil değiştirme bir kayanın, taşın ağacın, dağın, gölün veya bir hayvanın, uzay cisminin menşeyini izah eden anlatmalarda görülen bir motiftir. Bu motife yer veren efsaneler, daha ziyade bir şeyin sebebini, teşekkülünü, menşeyini izah ederler. Yani ‘açıklama’, ‘bildirme’ fonksiyonundadırlar” (Ergun 1997: 167).

Anlatma tam bir masal karakteri taşıyorsa, iki kez şekil değiştirmeye istinaden Yusuf masalın sonunda sihirden kurtulur ve eski haline dönerdi ancak efsane özelliği de taşıdığı için kahraman, öküz iken bir kez daha şekil değiştirir ve taşa döndürür.

İbrahim’in Nağlı (Yeyen 1987: 212-221) masalında, çubukla vurarak İbrahim’den intikam almak için onu farklı şekillere sokan Emmi kızı hakkında caduger, İbrahim’e “seni taş ya da güvercin edecek” diye haber verir; sonrasında kahraman taşa değil, güvercine dönüştürülür. Anlatmada taş kesilme, efsanelerde rastlanan “taş ya da kuş” şeklinde paralel istekle birlikte ortaya çıkar.

2- İmtihanda başarılı olunamaması halinde taş kesilme ile tehdit

Azerbaycan ve Anadolu masalları içerisinde çok nadir bir motif olarak masal kahramanı, kendisinden istenen şeyi yapamaması durumunda taş kesilme ile tehdit edilir.

Gider Gelmez Kaledeki Kuş (Araslı 1985: 295-300) masalında padişah babalarının, kör gözlerinin açılması için Gider Gelmez Kaledeki kuşu bulmak adına yola çıkan üç şehzadeden en küçüğü, girdiği kalede kendisini bekleyen sınavın ilk bölümünü geçer. Daha sonra çözdüğü sarıgın içinden bir name çıkar. Namede, kaptaki aşın tam yarısını yemeyi başaramazsa taş olacağını yazmaktadır. Şehzade aşın tam yarısını yediği için taş kesilmez.

3- İmtihanda başarılı olunamadığı için taş kesilme

Masallarda görülen taş kesilme yoluyla şekil değiştirme, çoğunlukla kahramanın emeline ulaşmak için başarması gereken şeyler ya da geçmesi gereken sınavlarda veya sınavın bir bölümünde başarısız olması sonucu kademeli olarak gerçekleşir. Bu efsane ve destanlarda görülen taş kesilmeden farklıdır. Efsanelerde taş kesilme aniden meydana gelir. “Kendilerinin veya başkalarının taş kesilmelerini isteyenlerin dilekleri kabul olacaksa derhal değişiklik vuku bulur. Aradan çok az bir zamanın geçtiği efsaneler de pek azdır. Hususi dünyalarında taş kesilme motifine yer veren efsane ile masal arasında, bu noktada mühim farklar vardır. Masallarda tespit edilen taş kesilmelerin bazıları kademelidir” (Sakaoglu 1980: 43). Masallarda ortaya çıkan taş

kesilmelerde, iyi kalpli kahramanlar ve onlarla birlikte taş kesilen hayvanlar mutlaka asıl şekillerine dönerler.

a- İmtihanın bir bölümünde başarısız olup taş kesilme

Ağ Quş (Tehmasib 2005:102-110) adlı anlatmada veziri tarafından öldürülen padişahın oğlu Şirzad kendisine verilen zor ve ölümcül görevleri (sınav) yerine getirmeye çalışırken karşısına çıkan ağ kuş, ona devin elindeki kızı alırken kademeli olarak taş kesileceğini söyler. “Birinci defe qaldırdın qaldırmısan, qaldırmadın dizecen daş olacaqsan, ikinci defe qaldırmısan qurşağa kimi, üçüncü defe qaldırmısan bütün daş olub qalacaqsan orda” (Tehmasib 2005: 107). Şirzad iki kere kızı kaldıramaz, boynuna kadar taş kesilir; sonuncu yani üçüncü denemesinde kızı kaldırmayı başarınca tamamen taş kesilme gerçekleşmeksizin taş kesilen yerler, ete ve kemiğe bürünür, insana dönüşür. Aynı şekilde taş kesilme bir diğer Azerbaycan masalı *Şahzade Mütalib*'de (Tehmasib 2005: 120-137) de gözlenmektedir. Masalda kahraman, yılanların savaşının ortasında kalır. İki kez deneyip yılanı öldüremediği için kursağına kadar taş kesilir. Üçüncüde yılanı öldürür ve taş olan bölümleri eski haline döner. “Süzdü... Hara deyse yaxşıdı, düz qara ilanın sağ gözünden. O saat qara ilan canını teslim elledi. Şehzade Mütalib daşdan silkindi. Ayağa qalxanda gördü kü, ağ ilan kesib bunun başının üstünü” (Tehmasib 2005: 135).

Qırx Qönçe Xanım (Axundov 2005a: 80-93) adını taşıyan ve Türk dünyasında birçok varyantı bulunan masalda, kız kardeşinin gittikçe zorlaşan isteklerini yerine getirmek için yola çıkan masalın erkek kahramanı, Keçepapağın papağını almaya çalışırken iki kere başarısız olur ve atı ile birlikte boğazına kadar toprağa gömülür. At bir kez de başaramaması durumunda taşa döneceklerini söyler, oğlan üçüncü de papağını alır ve taş olmaktan kurtulurlar.

Masallarda zor bir vazifeyi yerine getirmek için yola çıkan kahramanlar, bu görevi yerine getirirken bir takım güç işlerle sınanır ve bu esnada cadı veya tılsımlı bir insan tarafından kademeli bir şekilde tamamlanmayan bir taş kesilme ile boğazlarına kadar taşa dönüştürülürler.

b- Güzel veya tılsımlı kadını almak istediği için taş kesilme

Masallarda taş kesilme nedenleri arasında güzel ve aynı zamanda olağanüstü güçleri olan kadını alıp götürme isteği önemli yer tutmaktadır. Zira sahip olduğu tılsımla kadının, kahramanı taşa çevirmesi gibi bulunduğu yer ve onu çağırmak da taş kesilme gerekçelerindedir.

Dünya Güzeli (Zeynalli 2005: 199-203) masalında Dünya güzeline almaya giden oğlana, Dünya güzeli “Sen meni apara bilmezsen. Qayıt yazıqsan, yoxsa seni de o biriler gibi kimi daşa dönderrem. Bura sox adamlar gelmiş, ancaq hamısı daşa dönmüşler. Dünya güzeli bir tilsim oxudu. Sabah daşa dönüb yıxıldı bir yana” (Zeynalli 2005: 202) der. Dünya güzeli gördüğü rüya sonucu, çubuk ile vurarak taş ettiği Sabah'ı insana çevirip onunla gitmeye razı olur. Masalın Anadolu'dan derlenen varyantı *Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu* (Alptekin 2002: 435-439) isimli anlatmada, cadı karısının tavsiyesi üzerine kız kardeşine arkadaşlık etsin diye dünya güzeline almaya giden oğlana oradaki hizmetçiler, “taş kesil” deyince dize kadar taş olur. Ancak dünya güzeli onu görüp âşık olur ve oğlanla birlikte orada bulunan bütün taşları aslına döndürür. “Dur, ne gadar burda yatır daş olan varsa hepsi silkinsin çıksın” (Alptekin 2002: 437).

Padişahın Üç Kızı'nda (Alptekin 2002: 241-247) kız kardeşinin isteklerini yerine getirmek için giden oğlanın atı, üzengisine kadar taş olur. “Oğlan ata binip gidiyor. Eline üç daş alıyor. O mevkiye vardı mıydı, daşın bir tenesini atıyor. Bu sefer atı dizine kadar daş oluyor. Bu sefer ikinci daşı atıyor, atı üzengisine kadar daş oluyor. Üçüncü daşı attı mıydı, taş hemen tele tongadak vuruyor. Bu sefer oğlanın karşısına hemen Dünya Güzeli çıkıyor” (Alptekin 2002: 246). Kahraman sınavda iki kere başarısız olunca, kendisi yerine atı kademeli olarak üzengisine kadar taş kesilir. Oğlan atması gereken üçüncü taşı isabet ettirerek taş olmaktan kurtulur. Daha sonra Dünya güzelinin üçe bölüp bir parçasını yedirdiği elma sayesinde atın taş olan bölümü canlanır. Çünkü elma yiylene güç, kuvvet kazandıran bir hayat iksiridir.

Padşah Oğlu (Axundov 2005b: 162-168) adlı Azerbaycan masalında padişah oğlu Mehmed, Gülzar Hanım'a seslendiği için kademeli şekilde taş kesilir. “Her reng çalan bağa girib bir defe Gülzar xanımı çağırdı, dize qeder daş olub yerinde qaldı. İkinci defe çağıranda qurşağa qeder daş oldu. Öz-özüne dedi ki: “yox olsun o can ki, Gülzar kimi güzel yolunda ölümünden qorxacaq.” Özüne ürek-direk verib üçüncü defe çağırdı. O saat bağaza qeder daş oldu” (Axundov 2005b: 167). Fakat Gülzar onu görünce âşık olur ve tılsımdan kurtarır. Masalın Anadolu anlatması *Çan Kuşu- Çor Kuşu*'nda (Boratav 1969: 129-141) kız kardeşinin dileğini yerine getirmek için yola çıkan oğlan, dev anasından yardım alır ancak Arap kılığındaki kızın gazabından kurtulamaz, taş kesilir. “Oğlan Devın dediklerini dinler, sonra ayrılır oradan, gene düşer yollara, gider gider... Varır o demir kapıya, Devın dediği gibi çubuğu koparır yasemin ağacından, kapıya vurur: ‘Çan kuşu’ diye bağırır. İçerden bir ses ‘Çor kuşu’ der. Oğlan dizine kadar taş olur. Bir daha der: ‘Çan kuşu’...’Çor kuşu’ beline kadar taş olur. Bir daha ‘Çan kuşu’, ‘Çor kuşu’ diye ses gelince oğlan tepesine kadar taş kesilir” (Boratav 1969: 138). Kardeşini aramak için gelen kız, Arabı beyazlayana kadar dövünce Arap kızın isteğine uyarak taş ettiği bütün insanları ve kızın kardeşini insana çevirir. Bir diğer varyant *Dilaremcengi*'de (Seyidoğlu 1975: 216-220) kız kardeşinin isteklerini yerine getirmek için yola çıkan kahraman, Dilaremcengi'yi almak için giderken yolda karşılaştığı derviş geri dönmesini yoksa kızı çağırırken taş kesileceğini ve kademeli olarak taşın açılacağını söyler, dervişin dediği gibi olur. “Kapıdan seslen. Dilaramcengi çık dışarı diyince taş kesileceksin. İkinci defa Dilaremcengi çık dışarı de. O vakit diz kapaklarına kadar taş kesileceksin. Üçüncüsünde Allahını seversen Dilaremcengi çık dışarı diyince ayaklarının taşı da açılacak” (Seyidoğlu 1975: 218) anlatmada bir defada taş kesilme söz konudur. Bu masalarda görülen kademeli taş kesilmenin tersine işleyen bir durum olarak değerlendirilebilir. Kahraman bir defada taş olur fakat taş kesilen yerleri, ikinci ve üçüncü seslenmede kademeli biçimde açılır. *Zülfü Mavi* (Günay 1975: 361-365) masalında yaşlı adam, oğlanı, kız kardeşinin isteklerini yerine getirmek konusunda uyarsa da döndüremeyince Zülfü Mavi'yi nasıl alacağını anlatır. Zülfü Mavi'ye seslenmeye başlayan oğlanın önce atı sonra kendisi taş kesilir. “Zülfü Mavi, beni seni yaratana seversen çık kapıya. Oğlum, buraya su koyuyorum, yıkanayım da geleyim. Oğlan biraz durdu, baktı, atın ayakları beline kadar taş kesilmiş. Tekrar bağırıldı: Zülfü Mavi, ben seni yaratana seversen kapıya çık. Geliyorum, oğlum. Dedi ama oğlan da taş kesildi” (Günay 1975: 364). Atın taş kesilmesi, doğrudan sahibi ile ilgili bir durum olup birlikte buldukları için birlikte taş kesilirler. Zülfü Mavi eline aldığı su kabıyla çevresindeki taşlara su serpmeye başlayınca bütün taş kesilenler canlanır.

Hırızva Güzeli (Şimşek 2001: 204-208) adlı anlatmada padişahın isteklerini yerine getirmeye çalışan oğlana, yolda olağanüstü özelliklere sahip kahramanlar dâhil olarak yardım ederler. Hırızva güzelinin bulunduğu yere ulaştıklarında oğlanın yanındakiler, Hırızva güzelinin yanına yaklaşan insanlar yaklaşır yaklaşmaz taş kesildiği için taş kesilirken oğlan da boğazına kadar taşa dönüşür. Daha sonra Hırızva güzeli hizmetçilerinin eline bir ibrik su verir ve bu sudan damlatılan herkes dirilir.

Üç Bacı'da (Şimşek 2001: 212-223) cadının kışkırtmasıyla kız kardeşi için Nurşen Hanım'ı getirmeye giden kahraman, arabin verdiği yüzüğü yalamayı unuttuğu için Nurşen Hanım'ın "daş ol" demesiyle kademeli olarak önce dizine sonra göbeğine ve göğsüne kadar taş olur. Babasının verdiği duayı okuyunca vücudunu örten taşlar dökülür. "Çocuk, taş oluyor. Birden aklına, babasının verdiği, o dualar geliyor. O duayı okuyunca, vücudunu örten bütün taşlar dökülüyor..." (Şimşek 2001: 220). *Gül Sinan* (Seyidoğlu 1975: 224-231) isimli Erzurum masalında, Kardeşinin isteği üzerine Gül Sinan adını taşıyan kız almaya giden kahramanı, Gül Sinan sözle "taş kesilesin" diyerek aşamalı olarak dört defada boğazına kadar taş eder⁴. Ancak oğlanın sesini beğenip tamamen taş edecek iken vazgeçer ve iki aşamada insana çevirir⁵. Gül Sinan, altın perçemli oğlan istediği için taş ettiği diğer insanları kısa bir süreliğine insan yapsa da kendisine zarar vereceklerini düşünüp tekrar taşa dönüştürür. *Kuşlar Padişahının Kızı* (Şimşek 2001: 60-67) masalında oğlan, atının yardımıyla bir tuzak kurar. Kız, "Ey insanoğlu -diyor- beni hileyinen dutacak insanoğlu, daş olsun," diyor. O asgerler, donup daş oluyor" (Şimşek 2001: 62) der ve herkes taş olur. Kız başka kimsenin kalmadığına inanırken oğlan kızın üstüne atlar ve kızı alarak atının da yardımıyla kaçar.

Bu grupta yer alan masalarda, imtihan olarak güzel ve tılsımlı kadını almaya giden kahraman genelde atıyla birlikte taş kesilmeye başlar. Zira kahraman ve atı için taş kesilme eylemi nihayetlenmeden bir geri dönüş, kademeli bir düzelme ve asla dönme ile motif tamamlanmaktadır.

4- Sırrı ifşa ettiği ya da açığa çıkmasını diye taş kesilme

Masalarda "sır saklamak" insanın sahip olması gereken önemli bir vasıf olarak değerlendirilir. Bu niteliğe sahip olmayanlar ise çeşitli şekillerde cezalandırılır. Bu çerçevede anlatmalarda, sırrı ifşa ettiği için taş kesilen kahramanlara rastlanmaktadır.

⁴ Eeey Gül Sinan cel cideh. Hadi hele edepsiz bah, ben celir miyem? Sen ne söylürsen? Hadi ayağın topuğuna gader daş kesilesen. Dedi. Sen orda beni cötürmeye mi çeldin? Şahı bülbülleri cötürdün yetmedi mi, şimdi de beni cötürmeye mi çeldin? Ne yapah cel cidah Gül Sinan. Hey çöpeç topuğundan çihdın da dizen gader daş kesilsen. Cet ben celip seni cötürmem. Dedi. Topuğundan çihdi, dize gader daş kesildi. Gine bağırdı, Gül Sinan sen bülürsen cel cidah. Etme bu zulumi? Yoh celmam sen cet, belen gader daş kesilesen. Demesinnen boğazına gader daş kesildi. Hey Yarabbim diye nida etmeye başladı. Gül Sinan dedi, bi daha desem külli daş kesilip burda galacah (Seyidoğlu 1975: 229).

⁵ Bi daha bağırdı, ele bi nare çehdi bağırdı ki, o getder bu gızın Gül Sinan'ın gulağına hoş çelmedi. Bunun sesi gulağıma hoş celdi. Ben buna hele bi gahıp da bahim. Pencereden yetişi, uzanıp bahdi ki perçemleri tökülümüş. Altın perçemler bele cüzel, cendi nası güzeldir. Hele gahip da buni insan edim, bahım ki nasıldır boyi. Gahdi pencereden uzandı, dedi. "Belen gader insan olasan." Beline gadar insan oldi. Buna gani gaynadi. "Ben bunan ciderem. "Peri gızı ona ayan. Ablası ne yapdi, cazı gari ne yapdi. Ordan gahdi bu oğlana, "Bütün insan ol." Dedi. İnsan yapdi aldı, yuharıya (Seyidoğlu 1975: 229).

a-Sırrı ifşa ettiği için taş kesilme

Melik Mehemedle Melik Ehmed'de (Zeynalı 2005:53-61) Melik Ehmed, sırrı açıklamak zorunda kaldığı için kademeli olarak taş kesilir. “-Senin atan o kıza aşığıdı. O kıza ne geder hoşun gönderir ki, alsın. O hoşını kırdırdı. Atı onun için göndermişti ki, son minende vırsın öldürsün!-deyende Melik Ehmed yarıyacan daş oldu. -Quşu da onun için öldürdüm ki, senin gözünü tökeceydi. -Toqqıyacan daş oldu... Bu tamam daş oldu, yıxıldı qapının ağzına” (Zeynalı 2005:60). Bundan sonra Melik Ehmed'in kurtardığı kızın bir çocuğu olur. Üç güvercin gelerek kıza çocuğunun başını keserse Ehmed'in tekrar dirileceğini söylerler. Kadın çekinmeden Melik Ehmed için çocuğunun başını keser ve o anda Ehmed yeniden doğar. Taş kesilme bir çeşit ölüm olduğundan dirilmek için başka bir cana ve dolayısıyla kana ihtiyaç var. Canın yerine can adama söz konusudur.

Qızıl Qoç (Seyidov 2005: 43-65) adlı masalda Keçel sırrı ifşa ettiği cemaate her şeyi anlattığı için taşa dönüşür. “Keçel başladı dervişlerin öyrettiyi sözleri, özünün gördüyü işleri bir bir danışdı. Keçel sözünü qurtaran kimi dönüb oldu bir qara daş. Camaat buna meettel qaldı” (Seyidov 2005: 58). Derviş, Melik'e doğacak çocuğunun başını Keçel'in sinesi üstünde keserse Keçel'in dirileceğini söyler ve dediği gibi de olur: “O uşağı aparıb keçelin sinesinin üstünde başını kesersen. Uşağın qanı axan kimi keçel axarıb dirilecek, bedeninin daşı da tamam tökülecek” (Seyidov 2005: 65). Dervişin verdiği lelek ile çocuk da dirilir.

Aslan Ali (Alptekin 2002: 316-321) isimli anlatmada Aslan Ali sırrı ifşa ettiği için kademeli olarak taş kesilir⁶. “Akıllının biri demişkin: Bunun parmağından bin gan alın da elet daşın bir tarafına sür eğer orda bir belirti yaparsa, çocuğu ondan keyri kes. Şimdi Aslan Ali'nin heykelinin dibinde, çocuğun parmağını uzattırımı ve cilet ile az bir yerini yaralamış. Oradan gan damlamaya başlamış. O çocuğun ganını Aslan Ali'nin heykeline sürmüş, daş iki tak olmuş. Aslan Ali içinde dip diri duruyor, şimdi Aslan Ali'nin şahsında özü dilemiş, yatmış elini, ayaklarını, galkmış gözlerinden öpmüş, halini arzetmiş” (Alptekin 2002: 321). Kan ve dolayısıyla içinde muhafaza ettiği can, Aslan Ali'nin dirilmesini sağlar.

Padişahın Oğluyla Hizmetkârı (Alptekin 2002: 394- 400) masalında sırrı ifşa eden Musa tek seferde taş kesilir yani kara taşa döner. İki güvercin kendi aralarında Musa'nın çaresinin şehzade ile eşinden olacak çocuğun kanı olduğunu konuşurlar. Gız onların konuştuklarını dinler, “Hemen çocuğa bıçağı çalarlar, şöyle iki damla gan akar. Bu sefer Musa der ki: “Dursun, kesmen çocuğu.” Musa galkar, bunun üzerine evde sevişme, duygulanma başlar...” (Alptekin 2002: 400). Musa, üzerine damlayan iki damla kan ile dirilir.

Yiğit Çoban'da (Özçelik 2004: 354-355) çoban sırrı ifşa etmek zorunda kaldığı için kademeli olarak taş kesilir ve taştan heykele dönüşür. Bütün gerçeği öğrenen padişah, yiğit çobanın taş kesilmiş şeklini yani heykelini sarayın bahçesine diktirir ve onu

⁶ Biz geliyorkan filan köyde yatdık, ben gece gakdım, siz yatıp uyuyordunuz, üç evliya konuşuyordu. Babamız bize oğlum, misafirlerim geliyor diye, soğuk sulu şerbet gönderecek zehirliydi içeceksiniz ve öleceksiniz, işde oldum çatıma gadar daş. Londonlar göndermiş, içi döşemeli zehirli olacak, içinde erkek gısımları ölecek, gancık gısmı ölmeyecek, ben bunu bildiğim için işde deyveriyorum, işde oldum boğazımın çukuruna gadar daş, şimdi baban bizimle savaşa çıkacak, abanı biz mağlup edeceğiz demir sobaylan işde oldum boğazımın çukuruna gadar daş (Alptekin 2002: 320).

diriltmek için çareler arar. Bir dilenci, padişaha çözümün dört boynuzlu koçun kanının taşa sürülmesi olduğunu söyler. Bunun üzerine koçun sürüsünde bulunduğu çoban, padişahın büyük kızı karşılığı koçu verir. “Durum padişaha iletilince padişah, oğlunu ölümden kurtaran yiğit delikanlının kurtulması için çobanın teklifini kabul eder. Koçu getirip keserler. Kanını taşa sürünce, taş şıpır şıpır erimeye başlar. Yiğit çoban kurtulur” (Özçelik 2004: 355).

Taş kesilen kahramanın diriltilmesi için kana ihtiyaç duyulması; kanla canın, can ile ruhun dolayısıyla da kan ile ruhun eşdeğer görülmesinden kaynaklanmaktadır. “Ruh, bedenün bazı kısımlarıyla yakın ilişki içinde bulunmaktadır ve ruhun bu kısımlarda bulunduğu ya da bunlarla bütün olduğu söylenebilir. Kandaki varlığı iyi bilinmektedir (Roux 1999: 117). Kan, aynı zamanda koruyucu ve sağaltıcı güce sahiptir. Bu da masallarda taş kesilme motifi bağlamında sırrı ifşa ettiği yani sözünü bozduğu için taş edilmek suretiyle cezalandırılan kahramanın tekrar dirilmesi için içinde ruh ve canı barındıran kana ihtiyaç duymasına neden olur. Bu masallarda görüldüğü üzere hayvan kanı olabileceği gibi yeni doğmuş çocuklara ait kandır.

b-Sır açığa çıkasın diye taş kesilme

Benidaş Şehrinin Sırrı’nda (Seyidov 2005: 101-110) padişahın karısı, sırrı ortaya çıkmasını diye başta padişah ve veziri olmak üzere bütün şehri çubukla vurarak taşa dönüştürür. “Arvadım qulun başını gören kimi tez elini atıb geceki çubuğu götürdü, men xenceri çekib onu öldürmek isteyende çubuğu atdı, çubux qılçama deydi, o saat qurşağa kimi daş olub yerimde qldım. Ele bu vaxt vezirim içeri girdi. Ehvalatı ona söyledim, arvad çubuğu indi de vezire vurdu. Vezir tamam daşa döndü. Bu sirri heç kim bilmesin deye arvadım bütün şehar camaatını daşa dönderdi” (Seyidov 2005: 109). Benidaş şehrinin sırrını öğrenen kahraman, padişahın isteğini yerine getirerek çubukla padişahın avradına vurur ve onu taşa dönüştürerek cezalandırır.

5- Başkasının alanına girdiği için taş kesilme

Masallarda cereyan eden taş kesilmelerin bir bölümü; keşiş, sihirkar karı, tılsımlı kadın ya da cadı gibi olağanüstü güce sahip kahramanların buldukları yere yani özel alanlarına girilmesi ile gerçekleşir.

Celayi-Veten (Axundov 2005a: 236-247) adlı anlatmada Celeyi-Veten, Keşiş’in bulunduğu yere geldiği için Keşiş, onu kademeli olarak taş eder. “Qız ele bunu demişdi ki, keşiş ayıldı, oğlanı gören kimi, gözlerini ona bereldib, püfledi. Oğlan dize qeder daş oldu, bir de püfleyende oğlan boğaza qeder daş oldu, üçüncü defe püfleyende Celayi-veten bütün daş olub qaldı” (Axundov 2005a: 247). Celeyi-Veten’in arkasından gelen Veten de Keşiş tarafından taş edilmeye çalışılır. “Keşiş ne qeder püfledise, Vetenin heç halına tevavüt elemedi. Çünkü o dev oğluydu. Keşiş bir de püfledi, oğlana heç bir şey eşeye bilmedi”. Ancak dev oğlu olduğu için Keşiş ne kadar üflese de onu taş edemez. Keşiş, Veten’den korkar ve istediğini yapar... qorxub bir dua oxudu ki, orda olan daşların hamısı insan oldu” (Axundov 2005a: 247). Masallarda hemen her şey taş kesilebilir. Ancak olağanüstü bir yolla dünyaya gelen ve bir dev çocuğu olan Veten’in taş kesilmesi, ona herhangi bir büyüün işlemeşi mümkün değildir.

Güloğlan (Axundov 2005b: 221-226) masalında sihirkar karı, mekânı olan kaleye geldikleri için vezirin oğulları da dâhil kaleye gelen herkesi okuyup üfleyerek tek seferde taş eder. “Qarı çıxanda Güloğlan dedi: Süleyman eşqine qarının sehri batıl olsun! Qarının sehri batıl oldu. Qarı ne qeder istedi ki, sehr oxuyub Güloğlanı daş

elesin, sehri batıl tutmadı. Güloğlan qarıya aman vermedi. Yay-oxu çekdi, sehrkar qarının sinesinden bir ox vurdu. Sehrkar qarı yıxılıb öldü. Sehr bozuldu, qalaça dağıldı. Daş olanlar dönüb adam oldular” qapısı açıldı” (Axundov 2005b: 226). Anlatmada Güloğlan, “Süleyman eşqine qarının sehri batıl olsun!” şeklindeki sihirli sözleri bildiği için kadının sihri ona işlemez ve taş kesilmez.

Hayat Otu (Sakaoğlu 2002: 429-436) isimli masalda tılsımlı kadın, kahramanın yanındaki hayvanların kendisini ısıracağını bahane ederek elindeki çubukla dokunur. Kahraman ve yanındaki hayvanlar taş kesilir. Daha sonra kadının çubuğunu eline geçiren kahramanın kardeşi kadını taş eder ve çubukla dokunarak taş olan tüm canlıları asıllarına geri döndürür. “Ne kadar uyumuşum.’ Deyip yola koyulurlar. Ne kadar taş varsa değnekle vurunca adam olur, ‘Ne kadar çok uyumuşum’ deyip yola çıkarlar. Delikanlı şaşırır” (Sakaoğlu 2002: 434-435). Anlatmada kadının alanına giren insanları taşa çevirmesi üzerinde durulmaktadır. Masalın sonunda kadının taş ettiği bütün insanlar tekrar asıllarına dönerken bu defa kadın, yaptığı kötülüklerin sonucu olarak daimi taş kesilme ile cezalandırılır. Masalın *Ahmed ile Mehmed* (Deniz 1996: 93- 97) adını taşıyan varyantında cadı Ahmet’i ve yanındaki hayvanları korktuğunu söyleyip değnekle vurarak taşa dönüştürür. Onu aramaya gelen kardeşi Mehmed cadıyı yaraladığı için cadı elindeki değneği düşürünce, değneğin dediği taşların canlandığını görür ve değnekle cadının taş ettiği hayvanları ve kardeşini insana çevirir.

6- Kötülüğün cezası olarak taş kesilme

Masalarda karşılaşılan bir diğer taş kesilme sebebi, kötülüğün cezası olarak gerçekleşen taşa dönüşmedir. Anlatmalarda kötülüklerinin cezası olarak taş kesilenler için geri dönüş söz konusu değildir.

Yiğidin Yeri Yiğidin Yanıdır (Araslı 1985: 281-294) masalında padişahın oğlu Muhammet, doğumuna sebep olan ve bunun karşılığı üzerinde hak iddia ederek yanında alıkoyan derviş, onun öğrettiği sihir ile “*Bey-tey’i okudu, dervişin yüzüne üfledi*” (Araslı 1985: 284) bir kerede taşa çevirir ve olduğu yere sabitler.

Kurbağa ile Padişahın Oğlu’nda (Şimşek 2001: 77-80) padişah, oğlunun karısına göz koyduğu için oğlundan getirmesini istediği cücenin bedduası ile taş kesilir. Masalın *Konuşan Bebek* (Sakaoğlu 2002: 303-304) adını taşıyan varyantında padişah, karısının kıskırtması sonucu oğlunun karısına göz diker, ondan yapılması zor şeyler talep ederek kurtulmaya çalışır. Oğlan, peri eşinin yardımıyla her defasında istekleri yerine getirir. Padişahın son isteği körpe bir çocuğu konuşturmasıdır. Oğlan, çocuğu getirdiğinde çocuk, padişahın uygunsuz isteklerini sıralar ve her defasında padişaha “taş kesilesin” deyince padişah geri dönmek üzere kötülüğünün cezası olarak kademeli taş kesilir. “Padişahım sağ olsun, konuştururlar da mı sorarlar, konuşturmadan mı sorarlar?” Konuş bakalım. Bir oğlan öteki dünyaya gider de anahtarları getirir mi?” Haklısın. “Öyleyse dizlerine kadar taş kesilesin. Oğlan gidip kocaman bir halı getirebilir mi? Dizlerinden göbeğine kadar taş kesilesin. Hiç Körpe çocuk konuşur mu? Öyleyse her tarafın taş kesilsin” (Sakaoğlu 2002: 304).

Anlatmada padişahın kademeli taş kesilmesi yaptığı kötülüğün karşılığı, yavaş ve sindirilerek cezalandırılması olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde, en yakınlarına bile acımadan kötülük edenler cezalandırılmış olur.

7- Kadın tekrar kılık değiştirmesin diye taş kesilme

Keçi Kız (Özçelik 2004: 322-324) masalında hem şekil hem de kılık değiştirmeyi çağrıştıran bir dönüşüm söz konusudur. Zira masal kahramanı keçi olarak yaşadığı için

bu bir şekil değiştirme iken gerçek bir postu olması ve onu çıkarınca insana dönüşmesi ise kılık değiştirmeye delalet etmektedir. Tam bu noktada kadının kocası, karısı hayatını insan olarak idame ettirebilsin diye posu ateşe atınca post yanmaya, kadın da taş kesilmeye başlar, önce ayaklarına sonra beline kadar taş kesilir. “Post yandıktan güzel karısı da ayaklarından itibaren yavaş yavaş taş kesilmeye başlar. Oğlan hatasını anlamış, hemen ocakta yanan postu kapar, fakat karısı beline kadar taş olur” (Özçelik 2004: 324). Adam postu ateşten alır fakat kadın artık böyle yaşayamayacağını söyleyince postu tekrar ateşe atar ve kadın tamamen taş kesilir.

Masalda iki şekil değiştirme mevcuttur. Kadın sürekli keçi kılığına girip çıkar. Ancak postu yanmaya başlayınca geri dönülemeyecek bir şekil değiştirme başlar ve kadın kademeli olarak taş kesilir. Kocasının niyeti iyi olsa da postu yakmak, kadının taş kesilmesi yani ölmesiyle sonuçlanır. Bu, masal dünyasında cezalandırma amacı dışında nadir görülen ve geri dönüşü olmayan bir taş kesilme motifidir.

8- Kadın, padişahın kızını oğluna alamadığı için taş kesilme

Melik Çoban (Axundov 2005a: 94-101) adını taşıyan Azerbaycan masalında, padişahın kızını, oğluna alamayan kadın bütün şehri taşa dönüştürür. “Göyerçin dedi: - *Bu yaxında bir şehir var, gedib o şehere göreceksen ki, bütün şehir ehli daşa döndübdü. O şeherin padşahi el qabına geden yerde daş olub qalıbdı. O şeheri hemin dediyim qarı daşa dönderib*” (Axundov 2005a: 100). Kadın, padişahı da taş edeceği sırada Süsen çubuğu alır ve kadını öldürür. Taş ettiği herkesi de çubukla diriltir. Masalda günahı olmadığı bir suç işlemediği halde taş kesilenler, insana dönüşürken bütün şehri isteği gerçekleşmediği için çubukla vurarak taş eden kadın da kötülüğünün cezası olarak ölür.

9- Büyücünün hapsettiği kadını kurtarmak için taş kesilme

Çocuk İsteyen Kadın’da (Özçelik 2004: 376-378) padişah ve askerleri sultanı, üvey annesi olan büyücünün elinden kurtarmak için uğraşır fakat büyücü, padişahı ve adamlarını büyü tozu üzerlerine üfleyerek taş haline getirir. Padişah ve sultanın oğlu büyüyünce anne, babasını aramaya çıkar. Büyücüye rastlar, onun canının saklı olduğu mavi kuşu bulur. Mavi kuşu salıverince büyücü ölür, taş olanlar da insana dönüşür.

10- Hikâyeyi öğrenmek için taş kesilme

Gül Senavere Neyledi Senaver Güle Neyledi (Tehmasib 2005: 83-101) masalında kadın, Gül ile Senaver arasındaki hikâyeyi öğrenmek için Melik Ehmed’i başına çubuk vurarak taşa çevirir. Kadın Melik Mehemed’den hikâyeyi öğrenince insafa gelir, taş ettiği bütün insanları bu kez efsun ile sağaltır. Qarı dedi: -Men bunu öyrenmek üçün minlerce adamları daş elemişem. İndi ki, sen öyrenib mene dedin, ala hamısını dirildim verim sene. Ancaq Senaver Gülü ele eledise, gör indi Güln bacısı Senaverin başına ne işler getirecek... Qarı bir efsun oxudu, daşlar hamısı oldu adam” (Tehmasib 2005: 110).

Masal	Taş kesilme ne şekilde veya kim aracılığıyla haber verilir.	Taş kesilme kimin tarafından gerçekleştirilir.	Kim taş kesilir.	Niçin taş kesilir.	Nasıl taş kesilir.
-------	---	--	------------------	--------------------	--------------------

AZERBAJCAN MASALLARI- Gider Gelmez Kaledeki Kuş	Name ile haber verilir.	-----	Küçük Şehzade Muhammet	İmtihanın bir bölümünde başarılı olunamadığı için	Tek defada taş kesilme, ancak gerçekleşmez.
Aq Kuş	Aq kuş haber verir.	-----	Şehzade Şirzad	İmtihanın bir bölümünde başarılı olunamadığı için	Ağ devin kızını almak için iki defada kademeli taş kesilme. Kahraman önce dizine sonra kursağına kadar taş kesilir. Üçüncüde kızı kaldırıp sınavda başarılı olur ve taştan silkinir
Şehzade Mütalib	-----	-----	Şehzade Mütalib	İmtihanın bir bölümünde başarılı olunamadığı için	İki defada kademeli taş kesilme. Kahraman önce dizine sonra kursağına kadar taş kesilir. Üçüncüde karayılanı öldürür ve silkinip taşa dönüşmekten kurtulur.
Qırx Qönçe Xanım	At	-----	Kız kardeşinin isteklerini yerine getirmek isteyen kahraman ve atı	İmtihanın bir bölümünde başarılı olunamadığı için	İki defada kademeli taş kesilme. Kahraman ve atı önce dizine sonra boğazına kadar taş kesilir. Üçüncüde sınavda başarılı olur ve silkinip taş olmaktan kurtulurlar.
Yiğidin Yeri Yiğidin Yanıdır	-----	Şehzade Muhammed	Derviş	Yapılan kötülüklerin cezası olarak	Şehzade Muhammed dervişe, onun öğrettiği sihrî kullanarak “bey-tey”i okuyup, dervişin yüzüne üfler” derviş hemen taş olur ve olduğu yere sabitlenir.

EFSANELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAJCAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

Gül Senavere Neyledi Senaver Güle Neyledi	-----	Kadın	Melik Ehmed ve başka insanlar	Gül ile Senaver arasındaki hikâyeyi öğrenmek için	Kadın, Melik Ehmed'e yaklaşıp: "Qarı onun başına bir çubuq vurdu. – onda sen de ol daş! Diyerek taşa çevirir. Kadın, Melik Mehemedden hikâyeyi öğrenince insafa gelir, taş ettiği bütün insanları sağaltır.
Melik Mehemedle Melik Ehmed	-----	-----	Melik Ehmed	Sırrı ifşa ettiği için	Melik Ehmed, sırrı açıklamak zorunda kaldığı için kademeli olarak taş kesilir. "Melik Ehmed yarıyacan daş oldu. –Quşu da onun için öldürdüm ki, senin gözünü tökeceydi. – Toqqıyacan daş oldu...Bu tamam daş oldu, yıxıldı qapının ağzına." Kadın, Melik Ehmed için çocuğunun başını keser ve o anda Ehmed yeniden insana dönüşür.
Dünya Güzeli	Dünya Güzeli	Dünya Güzeli	Onu almaya giden Sabah ve aynı niyette olan diğer insanlar	Dünya Güzeli bulduğu yerden alıp götürmek için	Dünya Güzeli, oğlana seni taşa çeviririm der ve bir tılsım okuyup Sabah'ı tek seferde taş eder.
Melik Çoban	Güvercin	Kadın	Padişah ve bütün şehir	Kadın, padişahın kızını oğluna alamadığı için	Kadın, padişahı ve bütün şehri çubuğu ile dokunarak taşa çevirir. Vezirin oğlu Süsen güvercinin verdiği akla istinaden karyı öldürüp çubuğu elinden alır ve çubuğu üç kere yere çekip bütün şehir halkını insana çevirir.

Celayi-Veten	Kız	Keşiş	Celayi-Veten ve diğer insanlar	Keşiş'in bulunduğu yere gittiği için	Keşiş tarafından püflenmek suretiyle Celayi-Veten üç defada kademeli taş kesilir. Keşiş daha sonra Veten'den korktuğu için dua vasıtasıyla taş döndürdüğü bütün insanları diriltir
Padşah Oğlu	Dev anası	Gülzar Hanım	Padişah oğlu Mehmed	Güzel ve tılsımlı kadını almak için	Mehmed boğazına kadar kademeli olarak taş kesilir; son aşamada Gülzar Hanım, oğlana âşık olup onu tılsımdan kurtarır.
Güloğlan	Kuş	Sihirbaz karı	Vezerin oğulları ve kaledeki diğer insanlar	Sihirkar karının mekânı olan kaleye gittikleri için	Vezer ve oğulları, sihirkar karı tarafından okunup üflenerek tek seferde taş kesilir. Sihirkar kadın ölür, sihir bozulur ve taş olan herkes dirilir.
Qızıl Qoç	Derviş	-----	Keçel	Sırrı ifşa ettiği için	Keçel, sırrı ifşa eder. Söylemesi gerekenler bitince anında taş kesilir. Dervişin sözüne istinaden Melik çocuğunun başını Keçel'in sinesi üzerinde kesince Keçel dirilir.
Benidaş Şehrinin Sırrı	Benidaş Şehrinin Padişahı	Kadın (Avrad)	Şah kursağa kadar taş kesilirken vezir ve bütün şehir insanları topluca taş kesilir.	Sır açığa çıkmasını diye	Kadın, çubukla vurarak padişahı kursağa kadar vezir ve bütün şehri tamamen taş döndürür.

EFSANELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAJCAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

İbrahim'in Nağih	Caduger	Emmi kızı	İbrahim	İbrahim, nişanlısı Emmi kızının sevgilisi Harami başını öldürdüğü için	Emmi kızı, intikam almak için çubukla vurarak İbrahim'i farklı şekillere sokar. Caduger İbrahim'e seni taş ya da güvercin edecek diye haber verir ancak kahraman taş değil güvercine dönüştürülür.
-ANADOLU MASALLARI-Konuşan Bebek	-----	Körpe çocuk	Padişah	Oğlunun karısına göz diktiği için kötülüğünün cezası olarak	Körpe çocuk, padişahın uygunsuz isteklerini sıralar ve her defasında padişaha "taş kesilesin" deyince padişah önce dizlerine, sonra göbeğine kadar taş kesilir daha sonra da geri dönmek üzere kötülüğünün cezası olarak tamamen taş olur.
Hayat Otu	-----	Kadın	Çocuk, hayvanlar ve diğer insanlar	Kadın, kahramanın yanındaki hayvanlardan korktuğu için	Kadın, çocuğa ve yanındaki hayvanlara hayvanlara değnek ile vurarak taşa çevirir. Çocuğun kardeşi değneği ele geçirip kadına vurunca kadın taş olur ve çevrede onun taşa çevirdiği her şey değnekle dokunulunca insana dönüşür.
Dilaremcengi	Derviş	-----	Oğlan	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Oğlan kademeli olarak iki defada dize kadar taş kesilir. Dilaremcengi'ye üçüncü kez seslendiğinde taş kesilen yerler açılır.

Gül Sinan	-----	Gül Sinan	Altın perçemli oğlan ve diğer insanlar	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Altın perçemli oğlan topuğa, dize, bele, boğaza kadar kademeli dört defada taş kesilir. Gül Sinan, onu önce bele kadar daha sonra tamamen insana dönüştürür. Gül Sinan diğer taş ettiklerini önce bele kadar insan yapar, sonra tekrar taşa çevirir.
Zülfü Mavi	Yaşlı adam	Zülfü Mavi	Oğlan, atı ve diğer insanlar	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Oğlan, Zülfü Mavi'ye seslenmeye başlayınca önce atı beline kadar taş kesilir sonra kendisi söylediği sözlerin akabinde taş olur. Daha sonra Zülfü Mavi'nin serptiği su ile oğlan da dahil bütün taşlar canlanır.
Padişahın Üç Kızı	Dev	Dünya Güzeli	Kahramanın atı ve diğer insanlar	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Kahramanın atı dizine ve üzengisine olmak üzere kademeli olarak iki aşamada taş olur. Dünya Güzeli'nin üçe bölüp bir parçasını yedirdiği elma sayesinde atın taş olan bölümü canlanır.
Aslan Ali	-----	-----	Aslan Ali	Sırrı ifşa ettiği için	Aslan Ali sırrı açıkladığı için kademeli olarak taş kesilir. Çocuğun parmağından akan kan, Aslan Ali'nin heykeline sürülünce Aslan Ali dirilir

EFSANELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAYCAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

Padişahın Oğluyla Hizmetkârı	-----	-----	Musa	Sırrı ifşa ettiği için	Musa sırrı açıkladığı için tek seferde taş kesilir. Şehzadenin eşi, yeni doğan çocuğunun kanı ile Musa'yı diriltir.
Vezerin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu	-----	Hizmetçiler	Oğlan ve diğer insanlar	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Oğlanın ulaştığı yerdeki hizmetçiler “daş kesil” deyince oğlan dize kadar taş olur. Dünya Güzeli onu görüp âşık olunca “Dur, ne kadar burda yatır daş olan varsa hepsi silkinsin çıksın.” Der ve bütün taşlar silkinip tekrar insan olur.
Çan Kuşu- Çor Kuşu	-----	Arap	Oğlan ve diğer insanlar	Kız kardeşinin dileğini yerine getirmek için	Oğlan, “çan kuşu” deyince dizine, beline, tepesine kadar kademeli olarak taş kesilir. Oğlanın kız kardeşi gelip Arabı beyazlayana kadar döver. Arap beyazlayınca kızın isteklerini yerini getirir. Önce taş ettiği insanları sonra kardeşini diriltir.
Kuşlar Padişahının Kızı	-----	Kuşlar padişahının kızı	Askerler	Kuşlar padişahının kızını hile ile yakalamak isteyen herkes	Kız, “Ey insanoğlu –diyor-beni hileyinen dutacak insanoğlu, daş olsun,” diyor. Oradaki askerler, donup taş kesilir.
Kurbağa ile Padişahın Oğlu	-----	Cüce	Padişahın	kötülüğün cezası olarak	Padişah, cücenin bedduaları ile ayak, diz, kuşak, boğaz ve tamamen olmak üzere beş defada kademeli olarak taş kesilir.

Hırızva Güzeli	-----	Hırızva güzeli	Oğlan ve yanındakiler	Padişahın isteğini yerine getirmek üzere Hırızva güzelinin yanına yaklaştığı için	Oğlan, boğazına kadar taş kesilirken yanındakiler tamamen taş kesilir. Hırızva güzelinin hizmetçilerinin eline verdiği su damlatılan herkes dirilir.
Üç Bacı	-----	Nurşen Hanım	Oğlan	Kız kardeşinin isteği güzel ve tılsımlı kadını almak için	Kahraman, arabın verdiği yüzüğü yalamayı unuttuğu için diz, göbek, göğüs olarak üç aşamada kademeli taş kesilir ancak babasının verdiği duayı okuyunca vücudunu örten taşlar dökülür.
Yiğit Çoban	İki güvercin	-----	Çoban	Sırrı ifşa ettiği için	Çoban sırrı ifşa edince beline, göğsüne ve tamamen olmak üzere üç seferde kademeli taş kesilir ve heykele dönüşür. Dört boynuzlu koçun kanı ile dirilir.
Çocuk İsteyen Kadın	-----	Büyücü	Padişah ve adamları	Büyücünün hapsedtiği sultanı kurtarmak için	Büyücü, padişahı ve adamlarını büyümlü tozu üzerlerine üfleyerek taşa çevirir. Büyücü ölünce taş olan herkes eski haline döner.

EFSANELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAJCAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

Keçi Kız	-----	Keçi kızın kocası	Keçi Kız	Kadın tekrar keçi kılığına girmesin diye	Oğlan, karısı tekrar keçi kılığına girmesin diye karısının postunu ateşe atar. "Post yandıkça güzel karısı da ayaklarından itibaren yavaş yavaş taş kesilmeye başlar. Oğlan hatasını anlamış, hemen ocakta yanan postu kapar, fakat karısı beline kadar taş olur". Delikanlı, karısının isteğı üzerine postun kalan kısmını da ateşe atar ve kadın taş kesilerek ölür.
Ahmed ile Mehmed	-----	Cadı	Ahmed-aslan-kaplan ve diğer hayvanlar	Kadın, kahramanın yanındaki hayvanlardan korktuğı için	Cadı değnekle vurarak, Ahmed ve yanındaki hayvanları taş eder. Kardeşini bulmak için giden Mehmed değneğı ele geçirir ve cadının taş ettiğı hayvanları ve kardeşi Ahmed'i kurtarır.
Yusufcuk	-----	-----	Yusuf	Bir daha evine dönemeyeceğini düşündüğü için dua ile	Öküz dönuşen Yusuf bir daha evine dönemeyeceğini düşünür ve taş olmayı diler, taş kesilir.

Sonuç

Taş kesilme sözlü gelenekte; efsane, destan, masal gibi anlatmalarda görülen bir motiftir. Masal dünyasında taşa dönüştürülenler kadın erkek, padişah, vezir toplumun her kesiminden insan ve hayvanlardır. Ancak bu güç, sıradan insanlara değil tılsımlı, olağanüstü özelliklere sahip insanlara aittir. Taş kesilme eylemi çubukla dokunarak, okuyarak, toz serperek vb. cereyan etmekte aynı şekilde geri dönüş söz konusu olmaktadır. Çoğunlukla kahramana, haberci diye tabir edilebilecek insan ve hayvanlar taş kesileceğı bilgisini vermektedir. Kahraman durumdan genelde haberdar olmakla birlikte bu onu, taş kesilme ile sonuçlanacak fiili yapmaktan alkoymaz. Masal dünyasında motif, masal motiflerinden biri olağanüstülüğün bir parçası olup

efsanelerde olduğu gibi taşta dönüşüm daimi değil, genelde geçici bir değişiktir. Dev çocuklarının ve tılsımlı olanların taş kesilmediği gözlenmektedir. Masallarda yaygın olan taş kesilme şekli kademeli biçimde gerçekleşendir. Taş kesilme eylemi “diz boğaz ya da kursak” olarak en az iki aşamada en çok “topuk, diz, bel, boğaz ve tamamen” olmak üzere beş aşamada cereyan edebilir. Bazen taş kesilen kahraman yine kademeli olarak insana dönüşebilir. Bu dönüşüm “bele ve tamamen” şeklinde ifade edildiği gibi iki aşamalıdır. Kahramanın atı da önce dizine, sonra üzengisine kadar taş kesilip tekrar taş olan bölümleri aslına dönüştürülebilir. İncelenen masalların büyük bölümünde kahraman, kademeli olarak boğazına kadar taş kesilir ve oradan tekrar insana dönüşür. Bazen son aşamada kahramanın tamamen taş kesildiği de olur yani eylem tamamlanır ya da taş kesilme, tek seferde gerçekleşebilir. Masallarda tek ve toplu biçimde taş kesilmeler mevcuttur. Masal dünyasında taş kesilme için birçok sebep vardır. Masallarda taş kesilme sadece cezalandırma amaçlı olarak gerçekleşirse taş kesilen, taş olarak kalır. En yaygın olan taş kesilme nedeni zor bir işi başarmak adına, imtihanın bir parçası olarak ortaya çıkan değişiktir. Masal tamamen bu motif üzerine kurulmaz. Nitekim tek motif üzerine kurulan efsane, taş kesilme motifi üzerine kurulabilirken taş kesilme, masal içerisindeki motiflerden biri olarak iş görür. Ayrıca bazen kahramanın insan ya da hayvan kanı ile atının ise elma yedirilerek tekrar aslına dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Bu bağlamda taş kesilmeyi bir çeşit geçici ölüm olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü masal kahramanlarının taş olarak kaldıkları süre belirsizdir. Masalın saat ile ölçülemeyen zaman algısına uygun olarak taş kesilmede anlık bir değişim ya da belirsizlik bir zaman aralığını kapsayan bir dönüşüm söz konusudur. Bu sebeple taş kesileni diriltmek için kana zira kan içinde canı yani ruhu barındırır ihtiyaç vardır.

Masallarda inandırma özelliği olmadığı için dinleyici bu tür şekil değiştirmelere inanmaz. Bu nedenle masallarda taş kesilme motifi ile eğitime ve terbiye etme amacı güdülmez. Anlatmalarda gözlenen taş kesilmeler, küçük şekil değiştirmelere örnektir. Taş kesilenler de oldukları gibi taşta dönüşen insan ve hayvanlardır. Masallarda taş kesilenlerin genelde isimleri bellidir. Masal dünyasında, masal kahramanları taş olmayı dilemez.

Kaynakça

- ALPTEKİN, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARASLI, Alhan Altan (1985), *Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AXUNDOV, Ehliman (2005a), *Azerbaycan Nağulları III. Cild.*, Bakü: Şark-Garb.
- AXUNDOV, Ehliman (2005b), *Azerbaycan Nağulları IV. Cild.*, Bakü: Şark-Garb.
- BORATAV, Pertev Naili (1969), *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- DENİZ, Rasim (1996), *Kayseri Masalları*, Kayseri: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- EBERHARD, W.-P. Naili BORATAV (1953), *Typen Türkischer Volksmarchen*, Wiesbaden.
- ELİADE, Mircea (2003), *Dinler Tarihine Giriş* (Çev: Lale Arslan), İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- ERGUN, Metin (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Funk and Wagnalls Standart Dictionary of Folklore Mythology And Legend* (Edt: Maria Leach (ed), 1972 -New York: Funk & Wagnalls.Publishing Company.
- GÜNAY, Umay (1975), *Elazığ Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2003), *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

EFSA NELERDEN MASALLARA UZANAN TAŞ KESİLME MOTİFİNİN AZERBAJYAN VE ANADOLU MASALLARINA YANSIMALARI

- ÖGEL, Bahaeddin (2002), *Türk Mitolojisi II/ (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZÇELİK, Mehmet (2004), *Afyonkarahisar Masalları*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- ROUX, Jean Paul (1999), *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Çev: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1992), *Efsane Araştırmaları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2002), *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SEYİDOV, Nüreddin (2005), *Azerbaycan Nağmaları V. Cild.*, Bakü: Şark-Garb.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II C.*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TANYU, Hikmet (1987), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TEHMASİB, Memmedhüseyn (2005), *Azerbaycan Nağmaları II. Cild.*, Bakü: Şark-Garb.
- YARDIMCI, Mehmet (2008), "Geleneksel Kültürümüzde Taş ve Zile'de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar", *Tarih ve Kültürü ile Zile Sempozyumu*, s. 1-16.
- YEYEN, Sıtkı (1987), *Azerbaycan Masalları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi. (Yayımlanmamış lisans tezi)
- YÜCE, Kemal (1993), "Türk Masallarında Şekil Değiştirme Üzerine", *Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 115- 127.
- ZEYNALLI, Hedefi, (2005), *Azerbaycan Nağmaları I. Cild.*, Bakü: Şark-Garb.

